

HONOR
CARGILL-MARTIN

MESSALINA

De eigzinnigste vrouw
van Rome

HONOR
CARGILL-MARTIN

MESSALINA

De eigenzinnigste vrouw
van Rome

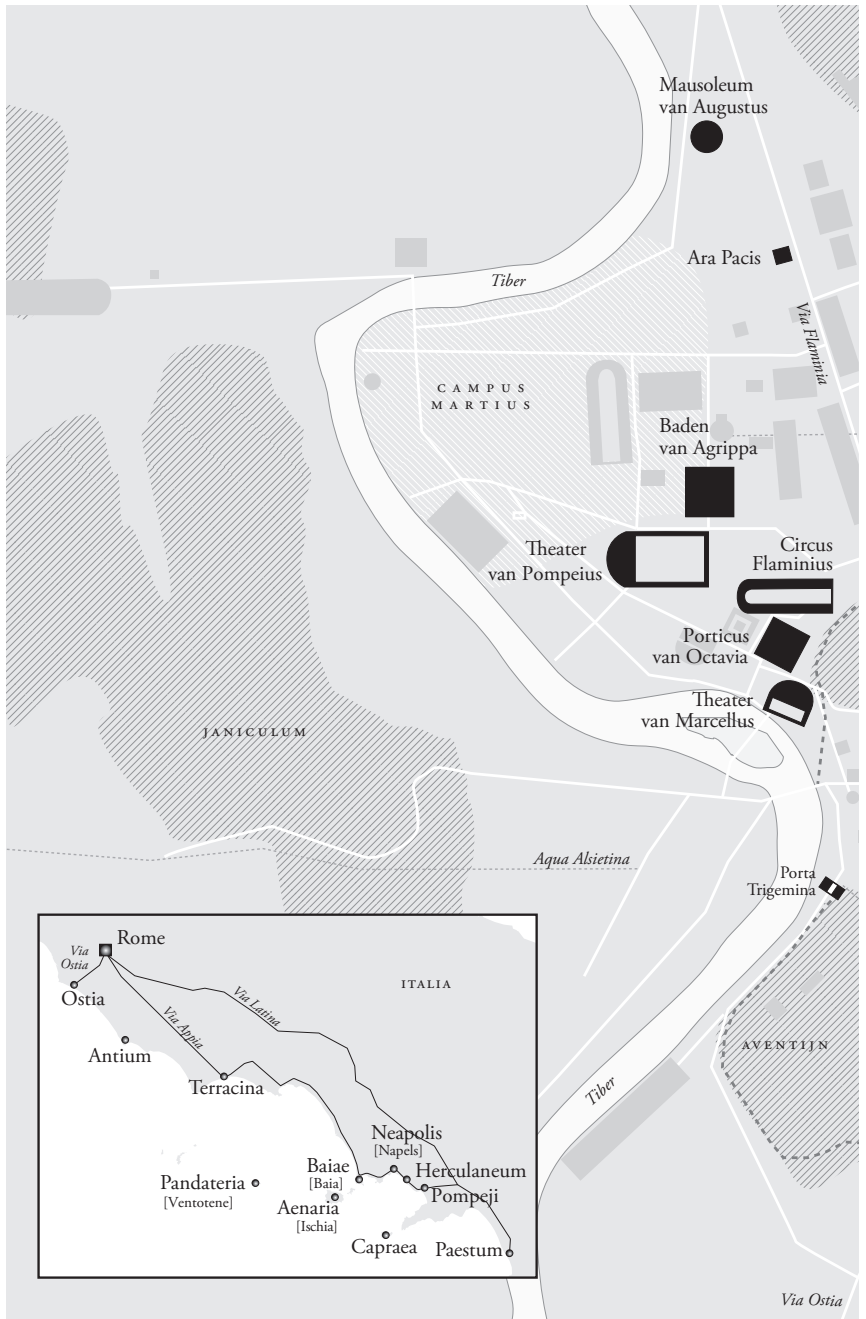
Uitgeverij Omniboek

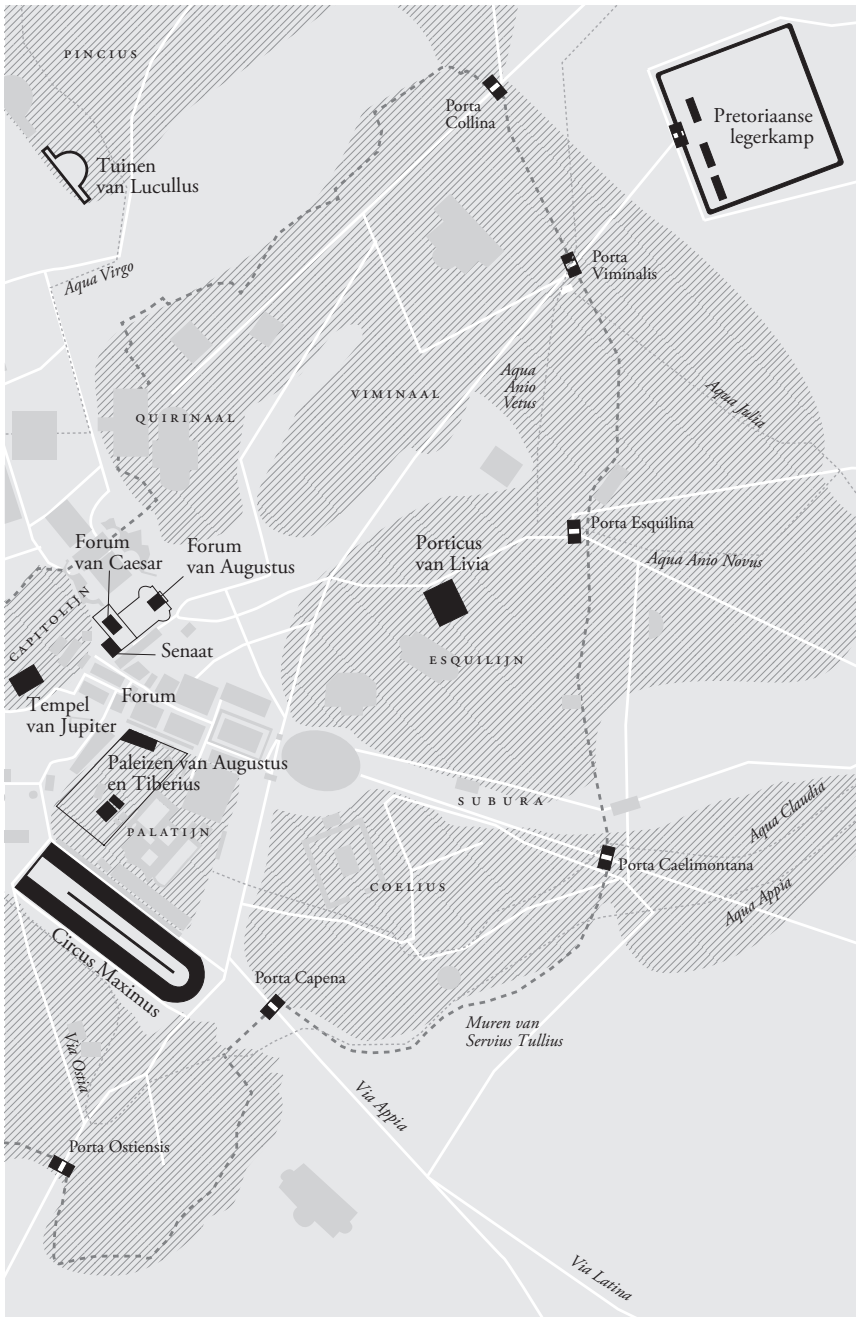
Inhoud

Kaart van Rome	10
Kaart van het Romeinse Rijk	12
Stambomen	14
Tijdlijn	23
Hoofdrospelers	26
Inleiding	35
Prelude: Messalina's antieke geschiedschrijvers	45
1. Een bruiloft en een begrafenis	52
2. Een marmeren podium	62
3. Een scholing	73
4. Tiberius afluisteren	84
5. Een slecht jaar voor een bruiloft	98
6. De brug over de baai	114
7. De koning is dood, lang leve de koning	131
8. Domina	151
9. Madonna Messalina	166
10. Het hof van Messalina	179
11. De triomf van Messalina	199
12. Intriges en angsten	211
13. Politieke perversies	229
14. Overspelige vrouwen hebben meer plezier	240
15. Een tuin om een moord voor te doen	254
16. Herinterpretatie van een einde	270
17. De keizerin-hoer	290
18. De tragedie van Claudia Octavia en Britannicus	308

19. Epiloog: de Messalina's	319
Besluit	352
Dankbetuiging	357
Bibliografie	359
Noten	373
Illustratieverantwoording	403
Register	405

ROME MIDDEN EERSTE EEUW N.CHR.

Tiberius afluisteren

‘Sindsdien heerste in alle gevallen tirannie,
ongeremd nu en dwingend.’

Tacitus, *Annalen*, 5.3

De rijkdom van Messalina’s ouders, hun villa’s, hun leger van bedienden en hun nabijheid tot de macht zorgden voor een bevoorrechte jeugd. Maar het moet ook voor een wat roerige jeugd hebben gezorgd.

Toen Messalina haar tienerjaren bereikte, kan het groeiende politiek onbehagen in de gesprekken die ze in de gangen van haar stiefvader opving haar nauwelijks zijn ontgaan. Rome hing van sociale netwerken aan elkaar en de rijkdom en positie van Domitia Lepida en Faustus moeten een repeterende cyclus van diners en bijeenkomsten, banketten en concerten, lezingen en voordrachten, uitstapjes naar het platteland en tuinfeesten met zich hebben meegebracht – bijgewoond door de crème de la crème van de Romeinse samenleving.

Messalina moet tot op zekere hoogte deel hebben uitgemaakt van deze sociale wereld. Adellijke Romeinse meisjes werden in hun kindertijd zeker niet afgeschermd. Als Plinius de Jongere, een politicus, letterkundige en redenaar uit het begin van de tweede eeuw, schrijft over de dood van de dertienjarige dochter van een vriend, krijgen we een inkijkje in het sociale contact dat een Romeins meisje kon hebben met de vrienden van haar ouders. Plinius kende het meisje duidelijk goed: ‘Ik heb nooit een meisje gezien dat opgewekter of beminnelijker was dan zij [...] reeds toonde ze de wijsheid van een rijpe vrouw en de waardigheid van een dame, maar toch ook de liefvalligheid en maagdelijke schroomvalligheid

van een jong meisje.' Ook herinnert hij zich: 'Hoe hing ze aan de nek van haar vader! Hoe liefderijk en bescheiden omarmde ze ons, vrienden van haar vader!'¹ Aangezien Messalina's ouders tot de kern van de politieke elite ten tijde van Tiberius' keizerschap behoorden, moet de lijst van familievrienden die zij ontmoette een who's who hebben gevormd van de kopstukken in het nieuwe principaat. Misschien ving ze toespelingen op, waarvan de exacte strekking haar ontging, over een politieke situatie die langzaam maar zeker ontaardde in een crisis; en misschien viel het haar op wanneer een of ander voorheen bekend gezicht plotseling voorgoed van de gastenlijst van haar ouders verdween. Dit zou weleens het belangrijkste element van haar hele opvoeding kunnen blijken.

Tiberius werd keizer na de dood van Augustus in 14 n.Chr. Hij was niet de eerste keuze van zijn stiefvader geweest als diens opvolger.* Pas na de dood van een aantal potentiële erfgenamen begon Augustus hem naar voren te schuiven als een belangrijke pion in zijn dynastieke plannen, waarbij hij Tiberius dwong te scheiden van zijn zwangere vrouw Vipsania Agrippina en te trouwen met Augustus' eigen dochter Julia de Oudere. Tiberius was er kapot van. De eerste keer dat hij Vipsania na hun scheiding zag, zo vertelt Suetonius, 'keek hij haar met tranen in de ogen na, zo verlangend' dat Augustus maatregelen trof om te voorkomen dat ze elkaar nog ooit zouden zien.² Het zal niemand verbazen dat Tiberius' huwelijk met Julia de Oudere al snel op de klippen liep en in 6 v.Chr. verliet hij Rome tegen de wens van de keizerlijke familie en trok hij zich terug op het eiland Rhodos, zodat zijn impopulaire vrouw zich kon overgeven aan de geneugten van de stad. In 2 v.Chr. ontving Tiberius een brief die hem ervan op de hoogte stelde dat Julia de Oudere na een veroordeling wegens overspel verbannen was en dat Augustus al een echtscheidingsprocedure voor hem in gang had gezet.³ Tiberius zegde uiteindelijk toe om in 2 n.Chr. naar Rome terug te keren op voorwaarde dat hij niet hoefde deel te nemen aan het openbare leven. In dat jaar stierven echter de beide beoogde opvolgers van Augustus, zijn kleinzonen Gaius en Lucius.⁴ Na een decennium teruggetrokken te hebben geleefd, was Tiberius nu erfgenaam van het Keizerrijk.

* Tiberius was de zoon van Livia uit haar eerste huwelijk met Tiberius Claudius Nero. Augustus heeft naar verluidt erkend dat hij Tiberius niet als ideale opvolger zag. Suetonius, *Leven van Tiberius*, 23.

Tiberius was een opvallend onwillige autocraat. Als begaafd redenaar, koelbloedig diplomaat en uitstekend generaal had hij zowel militaire glorie verworven als zich een voorstander van strenge tucht betoond in de loop van een roemruchte carrière die hem van de rijke grensgebieden van Parthië in het oosten tot de woeste binnenlanden van Germanië en Pannonië had gevoerd. Hij had er echter geen slag van een goede verstandhouding met zijn publiek op te bouwen: hij had geen gevoel voor de vluchtige wensen van een menigte en hij voelde zich duidelijk ongemakkelijk bij alles wat riekte naar pracht en praal, spektakel of volksvermaak. Met zijn extreem gereserveerde houding en een verbeterde hunkering naar wat hij zich vagelijk als de 'oude gebruiken' voorstelde, was Tiberius misschien beter geschikt geweest voor een leven met een bescheiden mate van glorie op het slagveld en op het forum tijdens de begindagen van de Republiek. In plaats daarvan bevond hij zich nu, op 54-jarige leeftijd, in een rol die hem totaal niet lag en bezat hij de oppermacht in een politiek systeem dat volstrekt onverenigbaar was met zijn persoonlijke idealen van aristocratisch conservatisme.

Tijdens de eerste jaren van zijn bewind deed Tiberius zijn best om traditionele aristocratische idealen zoals collegialiteit, ruimdenkendheid, bescheidenheid en gematigdheid een plaats te geven binnen de autocratische rol die hij op zich had genomen. Hij deed afstand van een aantal eerbewijzen, waaronder de titel *pater patriae*, die de positie van Augustus hadden versterkt en verzette zich tegen enkele van de bizarre uitingen van keizerverering; de maand september zou níét als eerbetoon naar hem worden vernoemd. Toen een senator een keer zijn knieën probeerde te omhelzen in een opzichtig vertoon van onderdanigheid, deinsde Tiberius zo snel terug dat de smekeling zijn evenwicht verloor en achterover op de grond viel.⁵

Zelfs de doorgaans kritische Tacitus moet toegeven dat gedurende de eerste jaren van Tiberius' bewind 'politieke kwesties en de belangrijkste privé-zaken werden behandeld in de senaat, waarbij de leidende figuren zich mochten uitspreken. [...] De ambten van consul en pretor behielden elk hun eigen prestige [...] en had hij al eens een conflict met burgers, dan werd er een beroep gedaan op het forum en de rechtspraak.'⁶

In toenemende mate bleken de persoonlijke idealen van Tiberius echter onverenigbaar met de politieke realiteit van het systeem dat hij leidde. Toen Tiberius in het jaar 21 de senaat aanspoorde om een nieuwe

gouverneur te benoemen voor Africa – een van de laatste provincies die formeel onder jurisdictie van de senaat stond –, speelden de senatoren, doodsbang dat hun keuze onwelgevallig zou zijn, de beslissing onmiddellijk door naar de keizer. Buitenlandse gezanten die (in lijn met de wet) naar de senaat werden verwezen, klaagden dat ze op die manier hun missie niet konden uitvoeren: ze waren, zeiden ze, hierheen gestuurd om met de keizer te spreken. Het gebrek aan enthousiasme dat buitenlandse gezanten voor de senaat tentoonspreidden werd slechts geëvenaard door het gebrek aan enthousiasme van de senaat voor buitenlandse gezanten. Toen in het jaar 22 een aantal delegaties vragen aan de senaat voorlegde met betrekking tot het recht van vrijplaats in provinciale tempels, waren de senaatsleden het al snel beu de eindeloze petitieën en uitputtende bewijsvoeringen aan te horen en droegen ze hun bevoegdheden om de kwestie te onderzoeken en uitspraak te doen volledig over aan de consuls.⁷ Als Tiberius zijn senatoren wilde dwingen om zich onafhankelijk te gedragen, vocht hij voor een verloren zaak. Aan het einde van dat jaar, zo vertelt Tacitus, had hij de gewoonte om bij het verlaten van het senaatshuis te mompelen dat ‘die mannen klaar waren voor slavernij’.⁸

Maar op het moment dat Tiberius de tekortkomingen van de senaat aan de kaak stelde, zat hij in een impasse van eigen makelij, gevangen tussen het zelfbeeld van Tiberius de man en het eigenbelang van Tiberius de princeps. Hij wilde dat zijn senatoren zich vrij over kwesties uitspraken, maar voor het voortbestaan van het principaat was het cruciaal dat ze zijn senatoren bleven; volledige vrijheid voor de senaat zou noodzakelijkerwijs het einde betekenen van het principaat en zelfs van de princeps. Tiberius begreep dit, en al voelde hij zich nog zo ongemakkelijk bij de autocratische aard van Augustus’ systeem, hij hield het ook actief in stand door het leger strak in de hand te houden en zijn grootste rivalen uit de weg te ruimen.*

Het was een nulsomspel: aan de ene kant wist Tiberius dat elke maatregel die zijn positie als princeps versterkte de oude morele orde waaraan hij hechtte ondermijnde, aan de andere kant stond hem een wisse dood

* Tacitus noemt de moord op Agrippa Postumus ‘de eerste misdaad van het nieuwe principaat’ en plaatst die in zijn verhaal nadrukkelijk vóór zijn beschrijving van hoe de senaat de macht officieel aan Tiberius had verleend: Tacitus, *Annalen*, 1.6.

te wachten als hij naliet zijn positie te versterken – er bestond immers niet zoiets als een voormalige keizer. Tiberius stond aan het hoofd van een systeem dat hij niet had gecreëerd en waar hij zich niet helemaal prettig bij voelde. Hij deed een klus waar hij niet om gevraagd had, waarvoor hij niet geschikt was en waar hij niet van af kon komen, behalve via de langzame dood door ouderdom of de minder aantrekkelijke optie om door moord aan zijn einde te komen.

Historici uit de oudheid deelden de regeerperiode van ‘slechte’ heersers graag in twee stukken: een aanvankelijk veelbelovende periode van ogenschijnlijke vrijheid en gematigdheid, onvermijdelijk gevolgd door het afglijden naar tirannie, wreedheid en waanzin. Deze onderverdeling bood schrijvers een handig middel om schijnbaar tegenstrijdige daden begrijpelijk te maken en een bevredigende structuur voor hun biografieën die goed paste bij de klassieke opvatting van de menselijke geschiedenis als in wezen degeneratief. Maar deze literaire stijlfiguur zou in het geval van Tiberius weleens heel dicht bij de waarheid kunnen liggen.

Messalina werd precies ten tijde van de ommekeer geboren. In het jaar 19 stierf Germanicus – de broer van Messalina’s toekomstige echtgenoot Claudius en Tiberius’ zeer populaire adoptiezoon en vermoedelijke opvolger – onder mysterieuze omstandigheden terwijl hij op een missie voor de keizer was in Syrië.⁹ Zijn weduwe Agrippina de Oudere schreeuwde moord en brand en beweerde dat zijn ziekte te heftig was geweest voor een natuurlijke aandoening. Er werd gesproken over vergiftiging en zelfs hekserij, waarbij het gerucht rondging dat er menselijke resten, verbrande sintels en loden vloektabletten met Germanicus’ naam erop waren gevonden, verstopt in de muren en onder de vloer van zijn kamer. Tiberius was de voor de hand liggende verdachte en de rechtbank van de publieke opinie had hem zo goed als schuldig verklaard aan de misdaad.¹⁰ Een paar jaar later, in september 23, stierf Tiberius’ enige zoon Drusus na een korte, plotselinge en onduidelijke ziekte. Er werden toen geen verdenkingen geuit, maar later zou worden beweerd dat ook dit een moord was geweest.¹¹

Volgens Tacitus markeert deze gebeurtenis de omslag in Tiberius’ bewind. Zijn analyse is waarschijnlijk wat al te simplistisch, maar is in de kern misschien niet onjuist. In de jaren na de dood van Drusus lijkt Tiberius steeds teruggetrokkenener en paranoïder te zijn geworden; hij

woonde steeds minder vaak vergaderingen van de senaat bij en stond steeds vaker oogluikend vervolgingen toe die slechts gebaseerd waren op schaars bewijs en vaag omschreven misdaden betroffen. De meest gevreesde van deze aanklachten waren die in verband met de wet omtrent *maiestas*, meestal vertaald met het niet helemaal toereikende ‘verraad’. Het ging hierbij om een reeks wetten die handelingen strafbaar stelden die de ‘waardigheid’ of ‘macht’ van de staat in gevaar brachten. In de Republiek, toen ‘de staat’ nog had gestaan voor de senaat en het volk van Rome, waren het over het algemeen zeer ernstige militaire overtredingen geweest die onder de *lex maiestatis* waren gevallen: met een leger optrekken tegen de staat, de vijand helpen, een fort in de steek laten. Nu ‘de staat’ steeds meer gelijkstond aan de keizer, kreeg deze wet een veel bredere interpretatie. Alles wat de waardigheid van het huis van de Caesars kon aantasten, werd in theorie bestraft met verbanning of de dood.

Het verlangen om te ontsnappen dat Tiberius drie decennia eerder naar Rhodos had gedreven, werd hem tegen het jaar 26 opnieuw te machtig. Deze keer koos hij voor Capri: een bergachtig eiland van vulkanisch gesteente dat op zo’n kleine tien kilometer van de kust uit de golven oprees in de Golf van Napels. Tiberius had er een landgoed geërfd dat ooit van Julius Caesar was geweest, met een villa hoog op de top, en nu wilde hij zich daar vestigen. Het uitzicht was er prachtig, maar Tacitus is van mening dat ‘bovenal de eenzaamheid hem daar aanstond, omdat het aan alle kanten omgeven is door zee en [er] nergens havens [zijn] [...] niemand had er kunnen landen zonder opgemerkt te worden door een van de uitkijkposten’.¹²

Waarin voor hem de aantrekking van Capri ook precies lag, Tiberius zou nooit meer naar Rome terugkeren. Astrologen hadden dit al met zoveel woorden voorspeld bij zijn vertrek uit de stad in het jaar 26 (aanvankelijk om de tempels voor Jupiter in Capua en voor Augustus in Nola in te wijden), iets wat alom werd geïnterpreteerd als een teken van zijn naderende dood.¹³ Het idee dat een Romein vrijwillig zijn geboortestad verliet om voor onbepaalde tijd elders te gaan wonen was onbevattelijk. Toch zou Tiberius dit doen voor de volle elf jaar die hem nog restten van zijn leven en regeerperiode. Hoewel hij af en toe tot in de schaduw van de muren van Rome zou reizen, zou hij de heilige grens, het *pomerium*, die officieel het gebied van de stad omsloot, nooit meer overschrijden.

‘Het beste historische debuut dat ik in jaren heb gelezen.’

– Dan Jones, auteur van *De Tempeliers*

In de herfst van 48, gehuld in een geel-rode sluier, trouwde Messalina – de wettige echtgenote van de Romeinse keizer Claudius – met een jonge en aantrekkelijke edelman genaamd Gaius Silius. Al snel werd Claudius in Ostia op de hoogte gesteld van het feest dat in Rome gaande was. Hij spoedde zich naar de hoofdstad, publiekelijk vernederd en vrezend voor een staatsgreep. Messalina, Silius en de feestgangers moesten de bruiloft met de dood bekopen.

Dankzij de geschiedschrijving van Romeinse historici als Tacitus en Suetonius is Messalina berucht om haar zedeloze gedrag en staat ze bekend als een meedogenloze, seksueel onverzadigbare intrigante. In deze gedurfde biografie herwaardeert Honor Cargill-Martin een van de meest belasterde en onderschatte vrouwelijke figuren uit de oude geschiedenis. Ze ontdekt een intelligente en gepassioneerde vrouw die streed om haar positie te versterken in de overwegend mannelijke wereld – en daarin succesvol was. *Messalina* probeert de menselijkheid te herstellen van een vrouw van wie de biografie voorheen eenzijdig gekleurd was door politieke agenda's en patriarchale machtsstructuren.

HONOR CARGILL-MARTIN is auteur, classicus en kunsthistoricus. Ze studeerde klassieke archeologie en oude geschiedenis in Oxford. Momenteel werkt ze aan een proefschrift over politieke seksschandalen in het oude Rome aan Christ Church College in Oxford. *Messalina* is haar non-fictiedebuut.

VERTAALD DOOR RUUD VAN DE PLASSCHE

www.omniboek.nl

NUR 683

Uitgeverij Omniboek